

ISSN 0350–185x, LXIX (2013)

UDK: 811.163.41'367.626

ID: 199303692

DOI: 10.2298/JFI1369347T

Примљено: 28. марта 2013.

Прихваћено: 5. априла 2013.

Оригинални научни рад

РАДОСЛАВА М. ТРНАВАЦ*

Универзитет у Ванкуверу „Сајмон Фрејзер“

Програм за когнитивну науку

КАТАФОРСКИ ОБЛИЦИ ЗАМЕНИЦА *ОВО*, *ТО*, *ОНО* У РАСЦЕПЉЕНИМ (CLEFT) РЕЧЕНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду су анализирани неутралне општепредметне заменице *ово*, *то*, *оно* са становишта њихове катафорске употребе и различите дистрибуције у оквиру правих и привидних расцепљених (cleft/pseudocleft) реченица. Неутралне општепредметне заменице у контексту ових конструкција су разматране као семантички пунозначни облици. Њихова катафорска употреба је објашњена на основу одговарајуће удаљености и јединства – параметара теорије доступности (Accessibility Theory, ARIEL 1990, 2001) док је њихова дистрибуција у расцепљеним реченицама мотивисана различитим когнитивним статусима референта (GUNDEL, HEDBERG и др. 1993) у свести говорника и слушаоца.

Кључне речи: катафора; неутрална општепредметна заменица; расцепљена реченица; теорија доступности (Accessibility Theory), когнитивни статус.

I. Увод

Савремени српски језик, као и многи други језици, потврђује граматичност конструкције у којој је анафора кореферентна са именицом која следи у случају када се анафора налази у синтактички зависној реченици, али иста кореферентност није могућа када анафора из главне реченице линеарно претходи именици која је у зависној реченици (LANGACKER 1969; LASNIK 1976; REINHART 1981, 1983; ROSS 1969). У примеру (1) нулта анафора не може бити кореферентна са именицом која следи док је у примеру (2) кореферентност анафорског елемента и именице после ње у потпуности прихватљива:

* rtrnavac@sfu.ca

- (1) * \emptyset_i усџала је са сџолице када је Марина_i љочела да љева.
 (2) Када је \emptyset_i усџала са сџолице, Марина_i је љочела да љева.

У овом раду се разматра проблем катафорских заменица *ово*, *џо*, *оно* у оквиру расцепљених (cleft) реченица. Карден (CARDEN 1982) дефинише катафору узимајући као главни параметар њено окружење:

- NP¹₁... Pro²₁... NP₂
- Pro₁ ... NP₁

У првом случају је потребно тестирати да ли је NP₁ антецедент заменице или је то NP₂. Уколико се ради о случају праве катафоре, онда је то NP₂ док се у случају NP₁ може говорити о реидентификацији референта (BOLINGER 1979). У другом случају је представљен тип референта који се први пут појављује у дискурсу³. Синтаксичко и контекстуално окружење катафоре у тексту представља и данас интригантну тему у лингвистичкој и когнитивној литератури с обзиром на формално нарушавање принципа линеарности.

Класични генеративни радови указују на доминацију синтаксичке структуре у одређивању система кореферентности. Заменице су генерално референтне са елементима који су на вишој позицији на дијаграму фразне структуре (C-command). Рајнхарт (REINHART 1983: 42) истиче да, када две именске фразе или именска и заменичка фраза нису у домену једна друге, онда C-команда не делује. У том случају питање кореферентности зависи од прагматичког а не синтаксичког домена. С друге стране, у оквиру когнитивно-функционалног приступа систему кореферентности, издвојили бисмо два правца која су међусобно повезана. Према првом, употреба анафоре у позицији која линеарно предњачи у односу на кореферентну именску фразу је условљена њеном присутношћу у позадинској реченичној клаузи (HARRIS & VATES 2002). Према другом, само катафора која се помиње први пут у тексту захтева јаку кохезивну релацију са антецедентом, док референти који се понављају дозвољавају слабију кохезивну везу између анафоре и антецедента, те и већу просторну удаљеност између ова два елемента (ARIEL 1990). Циљ овог рада представља утврђивање механизма који омогућују употребу

¹ NP (noun phrase) је абривијатура која представља именску фразу.

² Pro (pronoun) представља заменицу.

³ У српском језику анафорски елемент, као и антецедент, могу бити изражени нултом формом. Интересантан би био за даље проучавање пример из народне епике наведен у монографији Пипера (2001: 25). Поменути пример садржи „скривени“ антецедент: *Зар не видиш с њима не гледао*.

катафоре у расцепљеним реченицама као и оних који утичу на различит избор у употреби између заменица *ово, њо, оно* у овим реченицама са становишта когнитивно-функционалне теорије.

У наредном одељку је представљена класификација расцепљених (правих и привидних) реченица на материјалу српског језика уз опис корпуса коришћеног у раду. У одељку 3 су анализирана два когнитивно-функционална приступа која обрађују проблем катафоре на примерима расцепљених реченица. Одељак 4 илуструје окружење у којем се појављују заменице *ово, њо, оно* у комбинацији са пуним или окрњеним обликом расцепљене реченице на основу хијерархије датости (Givenness Hierarchy, GUNDEL, HEDBERG и др. 1993). Закључак интегрише идеје теорије доступности (Accessibility Theory, ARIEL 1990, 2001) и хијерархије датости у смислу објашњења које оне нуде у вези са дистрибуцијом заменица у расцепљеним реченицама у српском језику.

II. Расцепљене реченице и корпус рада

Термин „расцепљене“ (cleft) реченице припада англосаксонској лингвистичкој традицији⁴. Први пут је термин увео Ото Јесперсен 1927. године⁵, а у српском и хрватском је ова категорија реченица описана као посебна у радовима Половине (1983), Иваса (2001), Суботић & Ружић (2008)⁶ и Халупке-Решетар (2011). Употребивши расцепљену реченицу, говорник „цепа“ садржај основне реченице (просте пропозиције) – *Тај редиџељ је освојио њрву награду на фестивалу у Берлину* – са циљем да се пажња слушаоца фокусира на расцепљени (cleft) конституент (*редиџељ* у реченици (3)):

- (3) *Ово је њај редиџељ који/њњо је освојио њрву награду на фестивалу у Берлину.*

Расцепљивањем основне реченице добија се перифрастична конструкција у којој је фокусирани елемент дислоциран и чија оба

⁴ Анализе расцепљених реченица постоје и у другим словенским језицима (видети GUNDEL 1977, KING 1993, JUNGHANS 1997 и REEVE 2010 у руском; MIĘSZEK у пољском; BYTEL 1994 у чешком и словачком).

⁵ Видети СУБОТИЋ и РУЖИЋ (2008).

⁶ У српској и хрватској лингвистичкој традицији се о овим реченицама пише у оквиру поглавља о односним/релативним клаузама (видети о томе више KORDIĆ 1995, MRAZOVIĆ & VUKADINOVIĆ 1990, СТАНОЈЧИЋ & ПОПОВИЋ 2000, СУБОТИЋ & РУЖИЋ 2008).

дела реченице имају сопствени предикат. Предмет овог рада представљају катафорски облици *ово*, *њо*, *оно* у тзв. „правим“ и „привидним“ расцепљеним реченицама у позицији заменице расцепљене реченице (cleft pronoun). Праве расцепљене реченице које су у фокусу овог истраживања имају четири конституентска елемента: општепредметне заменице⁷ *ово*, *њо*, *оно*⁸, копулу у виду глагола *јесам/бињи*, расцепљени (cleft) конституент и расцепљену клаузу. У многим се студијама заменице у расцепљеним реченицама сматрају семантички празним/плеонастичким елементом, тзв. експлетивом, али постоје радови који оспоравају такву анализу (BOLINGER 1972, BORKIN 1984, GUNDEL 1977, HEDBERG 2000, REEVE 2010). У каснијем делу рада ја ћу илустровати то на примеру српског језика, због чега се слажем са ауторима који сматрају да заменице у расцепљеним реченицама нису семантички празни елементи. Следећи класификацију расцепљених реченица коју је предложила Хедберг (1990, 2000) и која је дефинисана информационо-структуралном терминологијом, праве расцепљене реченице су у корпусу овог рада подељене на две категорије: реченице са топик клаузама⁹ и реченице са коментар клаузама¹⁰. У првој категорији расцепљених реченица

⁷ Облици заменица типа *ово*, *њо*, *оно* су у српској и хрватској научној литератури обележени следећим терминима: показне заменице, показне заменице средњег рода, предметне показне заменице, неутрални облици показних заменица, показне честице, деиксе, заменице за догађај, везнички прилози, „neutrum“ и сл. (видети опширније РЕТИ 2005, као и КЛАЈН 1988, KORDIĆ 1997, ПИПЕР 1983, итд.). Међутим, недавно су те заменице анализирани као посебна парадигма (безлично-безродне заменице у хрватском код РЕТИ 2005, неутралне општепредметне заменице у српском код РАДИЋ 2010). Ова парадигма је настала од личних и показних заменица неутрализацијом трећег лица и средњег рода и употребљава се уз предикатске глаголе у свим лицима у једнини и у множини. У овом раду користићу термин Радић (2010).

⁸ О природи трочланог система заменичких демонстратива у српском језику погледати подробније Тополињску (1981).

⁹ У овом раду прихватамо дефиницију топика коју је понудила Гундел (1988: 210): „Ентитет Е је топик у реченици S ако, користећи S, говорник намерава да повећа ниво знања слушаоца о Е, или да затражи информацију о Е, или да на неки други начин примора слушаоца да делује у вези са Е. Предикација Р је коментар у реченици S ако, изразивши реченицу S, говорник намерава да окарактерише Р у односу на топик Е.“

¹⁰ Нешто раније Принс (1978) је предложила сличну поделу расцепљених реченица која обухвата расцепљене реченице са наглашеним фокусом (stressed focus) и расцепљене реченице са информативном пресупозицијом (informative presupposition).

информација је представљена линеарним редоследом „коментар – топик“¹¹ што значи да је топик у расцепљеној клаузи, а коментар је у оквиру расцепљеног конституента. Тиме расцепљени конституент уводи нову или контрастирану информацију док расцепљена клауза представља „дикурсивно-стару“ информацију (PRINCE 1992).

(4) *Ово је шта књига (коментар) коју сам хтео да прочитам (топик).*

Примарни акценат у реченици (4) пада на расцепљени конституент, а не на расцепљену клаузу.

У другој категорији расцепљених реченица редослед реченичних делова је „топик-коментар“. Расцепљени конституент представља топик реченице, док расцепљена клауза садржи коментар и дискурсивно нову информацију. Расцепљена клауза носи реченичну логичку пресупозицију која је у овом случају нова у односу на претходни дискурс и која мора постати део заједничког комуникативног простора говорника и слушаоца.

(5) *О тој одлуци он је размишљао целе недеље.*

И управо је то одлука (топик) која му је променила животи у наредних годину дана (коментар).

Трећи тип реченица у корпусу овог рада представљају „привидно расцепљене“ реченице, у којима пресупозиција претходи новој информацији, а предикат из основне реченице је обгрљен са леве стране катафорском/анафорском заменицом, док је са десне стране повезан копулом и именском фразом, чиме је створена еквативна конструкција. Функција фокуса, односно коментара, приписује се именском елементу реченице. Такав тип реченице је веома фреквентан у корпусу овог рада. Привидно расцепљене реченице обично започињу заменичким елементом *ОНО*:

(6) *Каже се: „Какве су ти мисли, такав ти је животи“. Али, не дословно. Човек је емоционално биће. Оно што нас дефинише као људе јесу емоције. (Политика онлајн, 16. септембар 2012)*

Корпус овог рада представљају текстови Политике онлајн сакупљени у периоду од априла 2011. до новембра 2012. године као и конструисани примери наведени ради илустрације теоретских појмова. У оквиру корпуса Политике онлајн је анализирано укупно 975 реченица. Дистрибуција заменица у расцепљеним реченицама је следећа:

¹¹ Према теорији Гундел (1988) топик може да следи после фокуса ако има активан статус (HEDBERG 2000). О когнитивним статусима заменица у расцепљеним реченицама ће бити речи у одељку 4.

Табела 1. Дистрибуција заменица *ово*, *њо*, *оно* у правим и привидним расцепљеним реченицама (текстови из онлајн издања Политике)

Заменице	<i>Праве расцепљене реченице</i>	<i>Привидно расцепљене реченице</i>
<i>Ово</i> (укупан број: 325)	32	–
<i>То</i> (укупан број: 325)	6	–
<i>Оно</i> (укупан број: 325)	–	83

Корпус реченица базиран на примерима из Политике онлајн показује да заменица *ово* преовлађује у оквиру правих расцепљених реченица, док заменица *оно* доминира у привидно расцепљеним реченицама.

III. Употреба катафорских заменица у расцепљеним реченицама

У овом одељку ћемо анализирати понашање катафорских заменица у расцепљеним реченицама на основу две когнитивно-функционалне теорије које настоје да објасне феномен катафорске прономинализације – (1) теорија позадинске структуре (HARRIS & BATES 2002) и (2) теорија когнитивне доступности (ARIEL 1990).

Према истраживању Харис и Бејтс (2002), катафорска прономинализација је условљена њеном присутношћу у „позадинском“ (субординираном) делу реченице¹², као и њеном локализацијом у деловима реченице са прогресивним аспектом (у германским и романским језицима). С обзиром на специфику словенског аспекта који је морфолошке природе, за нас је интересантан први случај – употреба катафоре у субординираном делу реченице. Као што је демонстрирано у претходном одељку, права расцепљена реченица је подељена на две клаузе – једну са копулативним/именским предикатом и другу са предикатом који је задржан из основне просте реченице. Клауза са неутралном општепредметном заменицом и копулативним/именским предикатом представља главни део расцепљене реченице.

(7) *То су ојшија месеја која су њознаја и свакој баби на њијаџи.* (Политика онлајн, 15. април 2011)

¹² Делимично се поклапа са класичним генеративним приступом (C-command, REINHART 1983).

И заменица у привидно-расцепљеним реченицама припада комплексу главне клаузе:

- (8) *Оно што ми њима поручујемо јесте да могу слободно бити неодговорни и посвећени власишћом хедонизму.* (Политика онлајн, 30. јун 2012)

На основу овог дела анализе, можемо закључити да заменице у расцепљеним реченицама не испуњавају услов локализације у позадинском (субординираном) делу реченице¹³. Теорија која ће бити изложена у наредном делу текста може појаснити овакву употребу катафорских заменица у расцепљеним реченицама.

Други когнитивно-функционални приступ који представља предмет интересовања овог рада описује шири спектар употребе катафоре, укључујући реченичну и дискурсивну катафору. Овај правац истиче да је главна функција заменица да указују на референте у дискурсу који су високо ранжирани у хијерархији доступности (Accessibility) заснованој на подацима сачуваним у радној меморији (ARIEL 1990; GIVÓN 1983; GORDON, GROSZ и др. 1993; PRINCE 1981). У страним радовима посвећеним анафори општеприхваћена је теза да редукованији облици анафоре указују на истакнутије и слушаоцу доступније антецеденте. Често је доступност повезивана са улогом референта у претходном дискурсу (ARNOLD 2010). Аријел истиче да облик анафоре представља „маркер“ дискурсивног статуса референта, који доприноси томе да слушалац идентификује локацију референта у својој менталној представи. Хијерархија експлицитности референцијалних елемената (GIVÓN 1983; ARIEL 1990; GUNDEL, HEDBERG и др. 1993; ALMOR & NAIR 2007; ARNOLD 1998; ARNOLD 2010) обухвата семантички богате јединице, као што су то именске фразе, које сигнализирају мање доступне референте, затим демонстративе, као и заменице и нулте форме које рефлектују референте

¹³ У радовима Табоада и Трнавац (2012), Трнавац и Табоада (2012), као и Трнавац и Табоада (у припреми), однос позадинских структура и употребе катафоре је анализиран на нивоу дискурса уз помоћ реторичке дискурсивне теорије (MANN & THOMPSON 1988) на материјалу енглеског језика. Резултат ових истраживања је био да катафора не захтева позадинску структуру на нивоу дискурса. Прелиминарна анализа показује да би одговор на ово питање био негативан и у српском језику јер већина расцепљених реченица (са топик клаузама) формира следећа два дискурсивна односа: ПИТАЊЕ–ОДГОВОР и КОНТРАСТ (упоредити са резултатима OBERLANDER, KNOTT и др. (1999)). Оба поменута дискурсивна односа подразумевају постојање две нуклеарне структуре у којима је заменица део главног, а не позадинског дела дискурса.

истакнутије и доступније меморији слушаоца. У примеру (9), постоји конфликт инициран статусом доступности: *он* је рангиран на вишој позицији према хијерархији доступности јер је у питању заменица у субјекатској позицији, односно референт који је одраније познат слушаоцу, него *Пејџар*, властита именица, која је, према теорији доступности, новији концепт у меморији слушалаца:

(9) *Он је њозвао мајџџора љре него шџџо је Пејџар доџао са њџсла.*

Због тог конфликта између одговарајућег статуса доступности и принципа линеарности *он* и *Пејџар* у примеру (9) по референцијалној хијерархији теорије доступности не могу да указују на исту личност.

Примењујући когнитивно-лингвистичке параметре теорије доступности на катафору (датост, јединство и удаљеност), Аријел (1990) тврди да генерално постоје два типа катафоре која захтевају различита окружења. Чврста кохезивна веза између структуре у којој се налази катафора и структуре у којој се налази антецедент је потребна само у случају када катафора представља први пут помнути референт у дискурсу. Када је у питању поновљени референт ($NP_1 \dots Pro_1 \dots NP_2$), оваква чврста кохезивна веза између структуре у којој је катафора и оне у којој је антецедент није потребна, те катафора и њен антецедент могу бити у две независне реченице¹⁴. Поновљени референт изражен катафором често се налази и у синтаксички субординираним структурама где је релативно већа удаљеност између анафоре у зависној и антецедента у главној реченици (видети пример 2 у овом раду). У случају заменица *ово*, *џџо*, *оно* у расцепљеним реченицама, постоји чврста кохезивна веза између анафоре и именске фразе те оба елемента могу представљати нови референт у тексту, као што је то случај у топик клаузама. Кохезивна веза између анафоре и именице је јака (параметар јединства) док су они на минималној удаљености у оквиру исте клаузе (параметар удаљености), што спречава конфликт изазван степеном доступности између заменице и именске фразе који постоји у (9) и који онемогућава кореферентност између ова два елемента.

У закључку овог одељка може се истаћи следеће: теорија Бејтс и Харис (2002), која истиче значај позадинског (субординираног) дела реченице као услов за употребу катафоре, не покрива све аспекте њене реченичне употребе. Теорија доступности (АРИЈЕЛ

¹⁴ Наведена особина катафоре може бити илустрована следећим примером:

(1) *Он ми је био добар љријџџељ. Па иџџак, Марко ме је издао.*

1990) истиче значај дискурса у разумевању катафоре као феномена. По овој теорији, минимална просторна удаљеност и јака кохезивна повезаност између заменице и антецедента представљају услов који омогућује катафори да сигнализира први пут поменути референт у тексту. Ови јој параметри такође омогућавају да буде интуитивно доступна слушаоцу и поред тога што је принцип линеарности нарушен.

У следећем одељку биће приказана теза по којој заменице у расцепљеној реченици не представљају празне семантичке елементе. Могућност избора различитих заменица у оквиру расцепљених реченица, као и њихов различит когнитивни статус у меморији слушаоца, указује на ту чињеницу. У наредном одељку биће описани механизми хијерархије датости (GUNDEL, HEDBERG и др. 1993) који утичу на избор ових заменица.

IV. Хијерархија датости и избор катафорских заменица у расцепљеним реченицама

У претходном одељку укратко је описана теорија доступности (ARIEL 1990) која одређује да су нулте форме и заменице високо рангиране у хијерархији референцијалне доступности, док су именске фразе на ниској позицији у истој хијерархији. Ова теорија је базирана на информацији о степену доступности неког референта слушаоцу. У овом одељку илустроваћу тезу по којој заменице у расцепљеним реченицама не представљају неререференцијалне и празне семантичке елементе. Да бих анализирао разлику у употреби заменица, те начин на који је информација о когнитивном статусу референта доступна слушаоцу, послужићу се сродном хијерархијом датости (Givenness Hierarchy, GUNDEL, HEDBERG и др. 1993).

Идеја да заменица у расцепљеним реченицама није плеонастична постоји више деценија. Гундел (1977: 543), на пример, анализира демонстратив расцепљене реченице у енглеском као заменички референт који се односи на топик расцепљене реченице и који је референтан на сличан начин као и заменичка копија десно дислоциране именске фразе у реченици типа *Ја га волим, њај њасуљ* (*га* и *њај њасуљ* су кореферентни као *то* и *редител* у реченици (3)). Хедберг (2000) пак сматра да постоји корелација у односу између заменице и расцепљене клаузе, с једне стране, и члана и именског елемента у референтној детерминантској фрази, с друге стране.¹⁵ У

¹⁵ Пример одређене детерминантске фразе у енглеском може бити *the girl*.

наредном одељку биће представљене основе хијерархије датости. Класификација когнитивних статуса која диктира употребу различитих заменичких облика биће примењена на корпус расцепљених реченица са заменицама *ово*, *ѿо*, *оно*.¹⁶

Основе хијерархије датости се заснивају на идеји да заменице у свом конвенционалном значењу укључују информацију коју говорник поседује о когнитивном статусу референта у свести слушаоца. Хијерархија претпоставља однос импликације између шест когнитивних статуса. Они су у различитим језицима изражени различитим заменичким елементима. Сваки виши статус у хијерархији укључује нижи. Хијерархија датости у српском језику је представљена на материјалу показних и личних заменица у Табели 2:

Табела 2. Когнитивни статуси референта

Статус	У фокусу (центру пажње слушаоца)	Активирани (у радној меморији слушаоца)	Познај (у меморији слушаоца)	Јединствено препозна- љив	Референтан	Препозна- љив по врсти
Српски језик	Ø, он, она, оно/Овај N ¹⁷ / овај, тај, онај	Овај N/ овај, тај, онај	Тај N, онај N	Ø N	Овај (један) N	Ø N

Даље излагање ћемо пропратити кратким описом сваког од статуса наведених у Табели 2 да бисмо затим илустровали начин на који хијерархија датости функционише на примеру избора неутралних општепредметних заменица *ово*, *ѿо*, *оно* у расцепљеним реченицама.

Два статуса заменица уз одговарајућу именицу, „препознатљив по врсти“ и „јединствено препознатљив“, не разликују се по форми с обзиром да у српском језику, као и у осталим словенским језицима, формално није обавезно стално обележавати разлику између

¹⁶ Видети такође ПИПЕР (2001) о општој дистрибуцији катафорских ОВ-, Т-, ОН- заменица у српском језику.

¹⁷ N обележава било коју именицу.

именице која упућује на врсту објекта и представу конкретног објекта коју би слушалац могао да има у својој свести (захваљујући већ постојећој менталној репрезентацији тог објекта или садржају који је присутан у самој именици). У германским језицима, на пример, таква разлика се обележава присуством одређеног/неодређеног члана.

Статус „референтан“ упућује на чињеницу да говорник указује на конкретан референт који није познат слушаоцу и очекује да слушалац створи представу тог ентитета пре него што је обрада реченице у свести слушаоца завршена:

- (10) П: *Нисам могао да радим.*
 Н: *Заиџо?*
 П: *Ма ова (једна) девојчица из комшилука ми није дала мира.*

Овај статус се изражава придевском заменицом *овај* (у значењу „непознат слушаоцу“) уз одговарајућу именицу. Заменица *овај* у том контексту се може наћи уз број *један*.

Статус „познат“ се изражава у српском језику показним заменицама *џај/онај* уз одговарајућу именицу и указује да је ентитет познат слушаоцу одраније или из претходног дискурса, те је забележен у меморији слушаоца:

- (11) П: *Нисам могао да радим.*
 Н: *Заиџо?*
 П: *Ма џа/она девојчица из комшилука ми није дала мира.*

Статус „активиран“ указује да је ентитет доступан свим учесницима говорног акта јер се налази у непосредном дискурсу, те је активиран у радној меморији слушаоца. Активацију референта врши сам говорник док референт може бити изражен придевском заменицом *овај* као и показним заменицама *ова, џа, она*.

- (12) П: *Нисам могао да радим.*
 Н: *Заиџо?*
 П: *Ма ова девојчица/ова, џа, она (из комшилука) ми није дала мира.*

Статус „у фокусу“ указује да је одређени ентитет у центру пажње учесника говорног акта. Изражава се личним заменицама или нултом формом. Генерално, облик овог статуса представља топик из претходног дискурса, који ће највероватније бити топик и у наредним реченицама.

- (13) П: *Нисам могао да радим целог дана због буке коју љрави девојчица из комшилука.*
 Н: *Знам је – она је ћерка мога колеге.*

Пошто сваки од наведених когнитивних статуса у хијерархији датости обухвата претходни статус, референтност изражена одређеним обликом такође укључује могућност изражавања облицима који су карактеристични за ниже статусе.¹⁸ У корпусу нашег рада употреба општепредметних заменица карактеристична је за расцепљене реченице које постоје у оквиру четири когнитивна статуса приказана у Табели 3:

Табела 3. Дистрибуција расцепљених реченица у оквиру когнитивних статуса (текстови из онлајн издања Политике)

Расцепљене реченице / Статус	Јединствено препознатљив (<i>īō</i> + јесам + расцепљени конституент + расцепљена клауза)	Познат <i>Оно (иīō) / īō (иīō)</i> + расцепљена клауза + <i>јесīе</i> + расцепљени конституент	Активиран Ово/То/Оно + јесам + расцепљени конституент + расцепљена клауза	У фокусу (<i>То</i> + окрњена расцепљена реченица)
<i>Ово</i> (топик клауза)			7	
<i>Ово</i> (коментар клауза)			25	
<i>То</i> (топик клауза)	1		5	
<i>То</i> (коментар клауза)			1	
<i>Оно</i> (топик клауза)				
<i>Оно</i> (коментар клауза)		83		

У наредном делу овог одељка ја ћу илустровати употребу неутралних општепредметних заменица у расцепљеним реченицама, која се заснива на претходној класификацији когнитивних статуса. Почећемо од расцепљених реченица које имају статус „у фокусу“ јер, према теорији датости (HEDBERG 2000), ове реченице имају најшири спектар заменичке употребе.

Статус „у фокусу“ се изражава најчешће „окрњеним“ расцепљеним реченицама, које се појављују у елиптичном облику јер им не-

¹⁸ Употреба облика из нижих статуса није увек могућа, већ је регулисана прагматичким статусом, тзв. Грајсовом максимумом квантитета (видети подробније GUNDEL, HEDBERG и др. 1993).

достаје расцепљена клауза чији је садржај поменут у претходном тексту/реченици:

- (14) *Мислио сам да је Марко куцао на вратића.
Али то је Петар (који је куцао на вратића).*

Садржај расцепљене клаузе је могуће реконструисати на основу претходног контекста пошто је пажња слушаоца усмерена на тај садржај. Статус „у фокусу“ најчешће имају реченице са заменицом *то* која није плеонастична. У овом случају она функционише у хијерархији датости слично личној заменици која означава неки објекат¹⁹, те дескриптиван садржај није неопходан а и може се наћи у изостављеној расцепљеној клаузи. Уколико би се у овом случају употребиле заменице *ово* и *оно*, оне би могле диктирати промену реченичног коментара (те се не би више радило о особи која је куцала на врата у примеру (14)).

Реченице које имају „активиран“ статус могу бити активирани од стране говорника, слушаоца или на основу екстралингвистичке ситуације. У реченици (15) говорник активира статус референта у расцепљеној реченици:

- (15) *Голубовић кога ускоро очекује премијера новог филма „Кругови“ уочио је нашем листу своју листу, уз објашњења зашто се баш ових 10 дела нашло на његовој листи најбољих свих времена. – Мој избор је личан и крајње субјективан, у њему нема никакве естетске ни идеолошке није која повезује филмове на листи. Напротив, ови филмови су потпуно различити и сваки од њих је на другачији начин утицао на мој доживљај света и уметности. Ово је најинтереснији водич кроз филмове који су на мене највише утицали. „Седам самураја“ (Акира Курасава). Анимирана драма у жанру вестерна. Филм о губитницима који добијају шансу да постану хероји. „Седам самураја“ је есенција Курасавиног моралног и естетског света. (Политика онлајн, 7. септембар 2012)*

Облик заменице који је изабран у случају примера (15) је *ово*, а не *то* у оквиру окрњене расцепљене реченице јер је садржај расцепљене клаузе само активиран те још увек није у фокусу пажње читаоца. Пуна расцепљена реченица са заменицом *то* би била могућа јер когнитивни статус са вишим степеном датости по правилу укључује форме нижег статуса (у овом случају „активиран“ статус

¹⁹ У енглеском би ту улогу у расцепљеним реченицама играла заменица *it* (HEDBERG 2000). Употреба заменице *it* се великим делом поклапа са употребом општепредметне заменице *то* у српском језику, која изражава највећи облик неутралности међу општепредметним заменицама.

укључује форму „јединствено препознатљивог статуса“ о коме ће бити речи нешто касније). Употреба целе реченице са расцепљеном клаузом и заменицом *ово* уместо заменице *што* олакшава разумевање јер неутрална општепредметна заменица *ово* сигнализира промену топица у односу на смисао исказан у реченици *Мој избор је личан и крајње субјективан (...)*. Заменица *оно* би у контексту „активираниог“ статуса била могућа јер односом импликације на основу Грајсове максиме квантитета (GRICE 1975) ова заменица може да изражава „активиран“ статус док се њена припадност везује за хијерархијски нижи „познати“ статус.

„Активиран“ статус такође може бити инициран екстралингвистичком ситуацијом као у следећем конструисаном примеру:

(16) *Оно је што је слика што (видиш да) виси на зиду.*

Статус „познат“ у корпусу овог рада је изражен привидно расцепљеним реченицама. Референт је познат и говорнику и слушаоцу:

(17) *Пре него што је основан Бишеф на нашим проситорима није се знало да Немци имају тако добро позориште. Случајно сам боравећи шездесетих година прошлог века у Берлину открио сву лепоту и значај овог театра. Издава га интелектуална димензија, а оно што је ипак које примећујемо и лако уочљиво јесте да је код њих забава на сјоредном колосеку... објашњава Јован Тирилов, селектор и уметнички директор Бишефа. (Политика онлајн, 15. септембар 2012)*

Пошто је овај статус мање доступан, те се слушаоци, да би схватили информацију, обраћају дуготрајној меморији, расцепљена клауза је неопходни део конструкције. Окрњене реченице нису могуће са овим когнитивним статусом. С обзиром на то да се саговорници обраћају дуготрајној меморији ради идентификације референта, није могуће употребити привидно расцепљену реченицу са заменицом *ово*. Расцепљене реченице са заменицом *што* су могуће у овом контексту, али не сигнализирају слушаоцу да би информацију требало тражити у дуготрајној меморији.

Статус „јединствено препознатљив“ је карактеристичан за реченице у којима говорник презентује нову информацију слушаоцу. Говорник претпоставља да ће слушалац да се сложи са овом информацијом и да се она потенцијално уклапа у претходни информативни простор, који обе стране деле:

(18) *Остаје да се види још једна ставка у косовској полицији, а што је ипак (...) илајформа коју чекамо. (Политика онлајн, 1. октобар 2012)*

У случају „јединствено препознатљивог“ статуса употребљава се само пуни облик расцепљене реченице са заменицом *што* као најне-

утралнијим обликом у хијерархији облика којима се изражавају референтни статуси. Сви остали облици расцепљене реченице обрађени у овом раду (пуни и окрњени облици са заменицама *ово* или *оно*) користе се за статусе који су у хијерархијском смислу на вишој позицији од „јединствено препознатљивог“ статуса.

Представљена хијерархија когнитивних статуса на материјалу расцепљених реченица указује на важну улогу које заменице играју у обележавању начина на који слушаца обрађује садржај реченица. Док хијерархија доступности описана на почетку овог поглавља сигнализира корелацију између семантички празнијих форми (заменница) и већег степена доступности референта које оне маркирају, теорија когнитивних статуса (датости) дефинише како и у ком контексту заменичке форме могу бити активирани у свести слушаоца.

V. Закључак

У овом раду је представљена употреба неутралних општепредметних заменица *ово, њо, оно* у правим и привидним расцепљеним реченицама. Заменице у расцепљеним реченицама су анализиране као елементи који имају своје пуно семантичко значење. Појава катафорског облика заменице у овим реченицама се објашњава теоријом доступности (ARIEL 1990). На основу параметара удаљеност и јединство, нарушавање линеарног поретка између заменице и антецедента у тексту је омогућено њиховом минималном удаљеношћу и њиховом јаком кохерентном повезаношћу. Дистрибуција неутралних општепредметних заменица *ово, њо, оно* је одређена когнитивним статусом расцепљених реченица које су у српском језику обележене у оквиру четири когнитивна статуса повезана односом импликације. Овај однос омогућава употребу сва три облика заменица у оквиру тзв. статуса „у фокусу“ са расцепљеним реченицама у пуном или окрњеном облику док статус „јединствено препознатљив“ дозвољава једино употребу неутралне општепредметне заменице *њо* са пуним обликом расцепљене реченице. Анализирани случај неутралних општепредметних заменица *ово, њо, оно* у оквиру расцепљених реченица потврђује идеју да се дистрибуција катафоре и избор заменица у конкретном окружењу заснива на принципима когниције.

Цијирана лијераиура

- РАДИЋ, Јованка. „Који, неки..., овај... – придевске или именичке заменице?“ *Српски језик – студије српске и словенске XV*, св. 1–2 (2010): 625–643.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Грамајика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- СУВОТИЋ, Љиљана и Владислава Ружић. „Расцепљене (клефт) реченице у српском језику (дијахроно-синхрони план)“, *Зборник Мајице српске за славистику* 74 (2008): 415–431.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. „Семантичка и синтаксичка дистрибуција заменичких корена *иј, ов, он* у српскохрватском језику.“ *Научни сасијанак славистиа у Вукове дане* 7, 297–307.
- ALMOR, Amit & Veena Nair. “The form of referential expressions in discourse.” *Language and Linguistic Compass* knj. 1, sv. 1, (March, 2007): str. 84–99.
- ARIEL, Mira. *Accessing Noun Phrase Antecedents*. London/New York: Routledge, 1990.
- ARIEL, Mira. “Accessibility theory: An overview.” Text representation. u: Ted Sanders, Joost Schliperoord and Wilbert Sooren (ur.), John Benjamins (Human cognitive processing series), 2001: 181–197.
- ARNOLD, Jennifer. *Reference form and discourse patterns*. Stanford University: Unpublished doctoral dissertation, 1998.
- ARNOLD, Jennifer. “How speakers refer: The role of accessibility.” *Language and Linguistics Compass* knj. 4, sv. 4 (2010): 187–203.
- BOLINGER, DWIGHT. “A look at equations and cleft sentences.” *Studies for Einar Haugen*. Evelyn Firchow (ed.), The Hague: Mouton, 1972: 96–114.
- BOLINGER, Dwight. “Pronouns in discourse.” *Syntax and Semantics: Discourse and Syntax*. Talmy Givon (ed.), New York/London: Academic Press, 1979: 289–309.
- BORKIN, Ann. *Problems in Form and Function*. Norwood, NJ: Ablex, 1984.
- BYTEL, Antonín. “Towards the Syntactical Interpretation of the so called Cleft Sentences.” *East European Studies* 3 (March 1994): 93–125.
- CARDEN, Guy. “Backwards anaphora in discourse context.” *Journal of Linguistics*. 18, 2 (September 1982): 361–387.
- GORDON, Peter, Barbara, Grosz, and Laura Gilliom. “Pronouns, names, and the centering of attention in discourse.” *Cognitive Science* 17, 4 (October–December 1993): 311–347.
- GRICE, Paul. “Logic and conversation.” *Syntax and semantics III. Speech acts*. u: P. Cole and J. Morgan (ur.), New York: Academic Press, 1975, 41–58.

- GUNDEL, Jeanette. "Where do cleft sentences come from?" *Language* 53, sv. 3. (September 1993): 543–559.
- GUNDEL, Jeanette. 1988. "Universals of topic–comment structure." *Studies in Syntactic Typology*. u: Michael Hammond, Edith Moravcsik and Jessica Wirth (ur.), Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988, 209–239.
- GUNDEL, Jeanette, Nancy Hedberg and Ron Zacharski. "Cognitive status and the form of referring expressions in discourse." *Language* 69, 2 (June 1993): 274–307.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. E-disertacija (http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/digitalna/e-disertacija/edis_01_Halupka-Resetar.pdf), 28. 03. 2013.
- HARRIS, Catherine & Elizabeth, BATES. Clausal backgrounding and pronominal reference: A functionalist approach to c-command. *Language and Cognitive Processes*, 17 (2002): 237–269.
- HEDBERG, Nancy. *Discourse pragmatics and cleft sentences in English*. Minneapolis: University of Minnesota dissertation, 1990.
- HEDBERG, Nancy. "The Referential Status of Clefts," *Language* 76, 4 (Jesen, 2000): 891–920.
- JUNGHANS, Uwe. "On the so-called èto–cleft construction." *Proceedings of the Sixth Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics*. Martina Lindseth & Steven Franks (ed.), Stanford: CSLI Publications, 1997, 166–190.
- KING, Tracy. *Configuring topic and focus in Russian*. Ph.D. dissertation, Stanford University, 1993.
- KLAJN, Ivan. „O sintaktičkim osobinama pokaznih zamenica srednjeg roda.“ *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 51–52, 1–4 (1988): 63–71.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica*. Zagreb: HFD – Matica hrvatska, 1995.
- LANGACKER, Ronald. "Pronominalization and the chain of command." *Modern studies in English: Readings in transformational grammar*. David Reibel and Sanford Schane (eds.), Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1969, 160–200.
- LASNIK, Howard. "Remarks on coreference." *Linguistic Analysis* 2, (1976): 1–22.
- MANN, William & and Thompson, Sandra. "Rhetorical structure theory: Towards a functional theory of text organization." *Text knj.* 8, sv.3 (1988): 243–281.
- MIESZEK, Aleksandra. "Focus Constructions: Cleft Sentences in English and Their Counterparts in Polish". *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 9, 1979, 113–126.
- MRAZOVIĆ, Pavica i Zora, Vukadinović. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.

- OBERLANDER, Jon, Alistair Knott, Mick O'Donnell, and Chris Mellish. "Beyond elaboration: Generating descriptive texts containing it-clefts." *Text representation*. Ted Sanders, Joost Schliperoord and Wilbert Spooren (eds.), John Benjamins (Human cognitive processing series), 2001: 181–197.
- PETI, Mirko. „Bezlično-bezrodne zamjenice.“ *Zbornik o sedamdesetpetoj godišnjici akademika Dalibora Brozovića*. ur. August Kovačec, Zagreb: HAZU, 577–586.
- PIPER, Predrag. *Zamjenički prilozi: gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, 1983.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Izd. 2. dopunjeno. Beograd: Biblioteka XX vek: Čigoja štampa, 2001.
- POLOVINA, Vesna. „Pseudokleft rečenice u engleskom i njihovi ekvivalenti u srpskohrvatskom jeziku“. *II Simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja. Zbornik radova*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Filozofski fakultet, 1983.
- PRINCE, Ellen. "A comparison of wh-clefts and it-clefts in discourse." *Language* 54, 4 (December 1978): 883–906.
- PRINCE, Ellen. "Toward a taxonomy of given-new information." *Radical pragmatics*. Peter Cole (ed.). New York: Academic Press, 1981: 223–56.
- PRINCE, Ellen. "The ZPG Letter: Subjects, Definiteness, and Information-status." *Discourse Description. Diverse linguistic analyses of a fund-raising text*. William C. Mann and Sandra A. Thompson (eds), 2005, 295–326.
- REEVE, Matthew. *Clefts*. PhD thesis, UCL, 2010.
- REINHART, Tanya. "Definite NP anaphora and c-command domains." *Linguistic Inquiry* 12, 4 (1981): 605–635.
- REINHART, Tanya. *Anaphora and Semantic Interpretation*. London: Croom Helm, 1983.
- ROSS, John. "On the cyclic nature of English pronominalization." // W. Reibel and S. Schane (eds.), *Modern studies in English*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- TABOADA, Maite and Radoslava Trnavac. "Cataphoric it and backgrounding from the point of view of coherence relations". *Linguistic Society of America (annual conference)*, Portland, USA, January 2012.
- TRNAVAC, Radoslava and Maite Taboada. "Backwards anaphora marking in coherence relations". *11th Conceptual Structure, Discourse and Language Conference*. Vancouver, Canada. May 2012.
- TRNAVAC, Radoslava and Maite Taboada (u pripremi) "Backward anaphora and backgrounding in natural discourse."

Summary

Radoslava Trnavac

CATAPHORIC USE OF SERBIAN IMPERSONAL GENDERLESS PRONOUNS *OVO, TO, ONO* IN CLEFT SENTENCES

The objective of the paper is to analyze Serbian impersonal genderless pronouns *ovo, to, ono* (*this, it, that*) from the perspective of their cataphoric use and different distribution within clefts and pseudoclefts. The author argues that the above pronouns have full semantic meaning in these constructions. Their cataphoric use is based on the parameters of minimal Distance and strong Unity (Accessibility Theory, ARIEL, 1990, 2001), while the difference in distribution within clefts/pseudoclefts is triggered by various cognitive statuses (GUNDEL, HEDBERG et al. 1993) that they create in the mind of conversational participants.

Keywords: cataphora; impersonal genderless pronoun; cleft sentence; Accessibility Theory; cognitive status.